

УДК 81'25Куліш

Ольга Тетеріна

ORCID: 0000-0002-8722-8707

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КОНЦЕПЦІЯ П. КУЛІША: У ПРОЄКЦІЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто погляди П. Куліша на проблему художнього перекладу крізь призму міждисциплінарного підходу. Мета роботи та зумовлені нею завдання полягають у вивченні перекладознавчої концепції автора в означеній проєкції, з акцентом на питанні її формування у певну цілісність у процесі творчої еволюції митця, згідно із особливостями розвитку національної літератури та культури загалом. У дослідженні застосовано здобутки історико-порівняльного аналізу, методики культурно-історичної й рецептивно-естетичної шкіл.

Перекладознавчі погляди П. Куліша виразно демонструють залучення двох основних аспектів вивчення художнього перекладу як міжмовного, міжлітературного та міжкультурного феномену: один із них стосується осмислення його функціональності у розвиткові національного письменства (змістового і формального збагачення/оновлення), другий – з'ясування питань мистецтва перекладу (що передбачає зіставлення оригіналу і його відтворення іншою мовою), – з наголосом на підпорядкуванні суто перекладацьких питань загальнолітературним/загальнокультурним. Сформульовано висновок про концепцію П. Куліша як багатоаспектну модель, що принципово розширила – застосуванням міждисциплінарного підходу – поле вітчизняної перекладознавчої думки ХІХ століття, знаменуючи новий етап її поступу.

Кулішеву перекладознавчу модель осмислено у контексті поглядів дослідників наступних періодів на проблему художнього перекладу, які зберігають і нині своє значення для гуманітаристики в цілому (У. Вайсцитайн, Д. Дюришин, А. Лефевр, М. Новікова, А. Попович, Е. Сепір, Ф. Хорст та інші). Закцентовано суголосність логіки мислення українського автора та сучасних учених, що дає підстави розглядати концепцію П. Куліша (який також творчо засвоював доктрини своїх попередників) з огляду на питання витоків концептуальних ідей, думок та підходів до вивчення означеної проблеми.

Таким чином, осмислення багатоаспектної перекладознавчої моделі П. Куліша дає всі підстави вбачати у міждисциплінарному підході до художнього перекладу, на якому вона заснована, зародження на вітчизняному ґрунті чи не найпродуктивнішої нині методологічної парадигми комплексного дослідження означеного явища – на перетині перекладознавства, компаративістики й культурології, що актуалізують сучасні вчені (додамо: із виходом і в інші сфери гуманітаристики, насамперед філософію, психологію, психолінгвістику).

Ключові слова: компаративістика, перекладознавство, художній переклад, національне письменство, світовий контекст, рецепція, міждисциплінарний підхід.

DOI 10.34079/2226-3055-2023-16-29-82-104

«Виставимо, миле браття, на високостях науки і літератури наше національне знамено ... Чистий стоятиме сей стяг у сяєві гуманітарності» (П. Куліш «Зазивний лист до української інтелігенції» (Куліш, 1994, с. 410)).

Постановка проблеми. Багатоаспектне та різнорівневе вивчення проблеми художнього перекладу на межі різних сфер гуманітаристики (літературознавства, мовознавства, перекладознавства, психології, філософії, культурології, соціології та ін.) переконливо демонструє міждисциплінарний характер сучасної науки в цілому.

Попри те, що у провідних зарубіжних учених викликає подивування, чому художній переклад так пізно потрапляє у фокус уваги літературної компаративістики (Баснет, 2012, с. 19), внесок цієї галузі у вивчення проблеми художнього перекладу винятково вагомий. Особливо прикметна з цього погляду еволюція перекладознавчої думки (яка має свою багатовікову історію), – насамперед щодо залучення нових аспектів, підходів, розширення методологічної парадигми загалом: від з'ясування суто перекладацьких питань (на рівні зіставлення оригіналу і його тлумачення іншою мовою) – через усвідомлення функціональності перекладу як прояву літературної рецепції, з акцентом на широкому діапазоні перекладацької діяльності (Д. Дюришин, А. Попович, П. Тороп та інші), застосування контекстуального методу, трактування означеного художнього явища як важливого складника літературної полісистеми (І. Івен-Зохар) та водночас «ключа до відносин (інтерференції)» між різними літературними системами (С. Тотосі де Зепетнек), а відтак, – із виходом у широкий культурологічний простір (С. Баснет, А. Лефевр, Г. Турі, Т. Херманс та інші), – до осмислення у світлі теорії культурного трансферу (М. Еспань).

Погляди і концепції вітчизняних (Л. Грицик, Р. Гром'як, М. Ільницький, М. Лановик, І. Лімборський, О.Павленко, Г. Сиваченко) та зарубіжних (С. Баснет, Д. Дюришин, І. Івен-Зохар, І. Леві, А. Лефевр, М. Новікова, А. Попович, С. Тотосі де Зепетнек, П. Тороп, Г. Турі, Т. Херманс та інші) учених-компаративістів, які принципово розширили перспективи дослідження означеного художнього явища у другій половині ХХ століття, зберігають своє вагоме значення й нині. Насамперед це стосується залучення культурологічного аспекту (про що виразно сигналізував і «культурний поворот» у західному перекладознавстві). При цьому залишаються актуальними досі зауваги вчених щодо виняткової важливості врахування перекладознавцями теоретико-методологічного набуtku літературознавства, насамперед порівняльного (див. ширше: Лімборський, 2009).

Д. Дюришин, який один із перших осмислив художній переклад як самостійне явище літературного процесу, переконливо обґрунтував і концептуальне положення про те, що дослідження перекладу поза контекстом літературного розвитку, без усвідомлення його ролі у ньому є *фрагментарним* (Дюришин, 1979, с. 132).

Порівняльне літературознавство, актуалізуючи нині міждисциплінарний та крос-культурний підходи до вивчення літератури і культури, привертає особливу увагу й до проблеми художнього перекладу (див. ширше: Tötösy de Zepetnek, 1998; 1999). Зауважмо: з огляду на зіткнення за глобалізаційної епохи різних тенденцій, теорій, а насамперед *способів мислення* (мультикультуралізму – кроскультуралізму – транскulturалізму (див. ширше: Свєрбілова, 2020)), акцент на *двосторонньому характері* міжкультурної комунікації має принципове значення. Це переконливо демонструє, на наше переконання, вивчення проблеми художнього перекладу, обрії якого постійно розширюються (показове з цього погляду дослідження О. Павленко «Художній переклад як носій культурної пам'яті», 2018 (Павленко, 2018)).

Обстоюючи унікальність культури кожного народу та водночас враховуючи вагому роль міжкультурного полілогу/взаємобміну у її розвитку, І. Дзюба співвідносив «організм» національної культури із системою складносполучених посудин (Дзюба, 2006, с. 550) і підкреслював взаємопов'язаність різних її «ланок». «Серцевинне становище» у цій системі систем належить письменству (твердження вченого близьке погляду компаративістів на літературу в системі мистецтв (Наливайко, 2006, с. 24-25)). Важливого значення, з огляду на взаємозумовленість різних сфер («ланок», за І. Дзюбою) національної культури, автор надавав і тим, які репрезентує наука.

У цьому контексті варто наголосити на «місії» не тільки художнього перекладу (невід'ємної частини літератури), а і його осмислення (перекладознавчої думки) – як винятково важливих складників національної культури, що також виконують роль рушійних сил у життєдіяльності її «організму»: вони не тільки забезпечують, а й спрямовують та стимулюють процес міжкультурного взаємопізнання/взаємозбагачення.

Це особливо стосується українського художнього перекладу ХІХ – початку ХХ ст. як

потужного чинника розвитку вітчизняної літератури та культури загалом, а також його *самоусвідомлення*. Здобутки тогочасної вітчизняної перекладознавчої думки набувають важливого значення й для світової філологічної науки в цілому (з огляду на питання *витоків* порушеного сучасними вченими комплексу проблем і підходів до вивчення перекладу як художнього явища та його різновекторного функціонування у національному та світовому духовно-культурному просторі).

Українська перекладознавча думка окресленого періоду сконцентрована передусім на явищі рецепції та *творчої* трансформації зарубіжного художнього досвіду, – у проєкції на розвиток/оновлення національних традицій і модернізацію вітчизняної культури загалом, із акцентом на питанні її *національної специфіки* (що великою мірою зумовлено складною тогочасною суспільно-політичною ситуацією). Це сигналізувало про *переорієнтацію* у трактуванні проблеми художнього перекладу та домінування нових підходів до його вивчення у порівнянні із давнім періодом (див. ширше: Тетеріна, 2004, с. 23-41). У центрі уваги давніх теоретиків перекладу перебували проблеми перекладацької майстерності, вироблення основних перекладознавчих понять (метод, мова, стиль перекладу, ставлення до першотвору, реалія). Принципове розширення діапазону дослідження перекладу засвідчувало формування на українському ґрунті *двох основних аспектів*, що особливо виразно виявилось вже у другій половині XIX століття. Один із них спрямований на з'ясування *функціональності* означеного художнього явища в розвитку національного письменства (на змістовому та формальному рівні). У фокусі уваги другого аспекту, який зорієнтований на зіставлення першотвору та його тлумачення іншою мовою, – питання мистецтва перекладу (насамперед методу, принципів, стратегії тощо).

Полівекторність осмислення феномену художнього перекладу вперше переконливо репрезентувала багатогранна літературна діяльність Пантелеймона Куліша, – насамперед як перекладача, літературного критика, письменника, фольклориста. Це присутньо виразне її епохальне значення для вітчизняної культури загалом, на якому неодноразово наголошували вчені різних літературних періодів (від М. Драгоманова, І. Франка, В. Щурата до М. Зерова, М. Хвильового, Ю. Бойка-Блохина, Г. Грабовича, Є. Нахліка, М. Рудницького, Д. Чижевського та інших дослідників). Промовисті слова Кулішевого сучасника М. Драгоманова: П. Куліш «один з українофілів б'є в точку – *всесвітньої, людської культури* (курсив. – М. Д.), котра підніме наш народ» (Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом: 1892-1893, 1911, с.106).

Прикметне у цьому контексті самоусвідомлення П. Кулішем місії «піонера» вітчизняної культури: митець «причисляє себе до числа небагатьох обранців, – як зауважував М. Зеров, – що ... *намічали стежки* (курсив – наш) українського життя» (Зеров, 1990, с. 209). Це переконливо демонструє й Кулішеве перекладацтво, яке віддзеркалює його *програму національного культурного поступу* в цілому.

Знакову роль у розвитку української культури як системи систем (за І. Дзюбою) відіграла й багатоаспектна перекладознавча концепція П. Куліша, що тісно пов'язана із його масштабною перекладацькою діяльністю та новаторською оригінальною творчістю. В означений період, коли перекладознавча думка переважно випереджала власне перекладацьку практику (що зумовлено передусім принципово важливим на той час питанням вибору інонаціональних зразків) саме трактування художнього перекладу як чинника змістового й формального розвитку українського письменства, «рушія» національної культури загалом, визначило магістральний вектор літературної діяльності митця, сигналізуючи про новий її період.

Не випадково дослідники наголошують на певній переакцентації у поглядах П. Куліша, який у початковий період своєї творчості особливого значення надавав вивченню надбань українського фольклору. Зокрема Є. Нахлік зауважує: в 70-90-х роках П. Куліш «орієнтувався вже більше на взірці європейської поезії ... узявся “докінчати” те, чого не встигли зробити його найближчі попередники – романтики і Шевченко» (Нахлік, 2007, с. 286).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фундаментальній двотомній монографії Є. Нахліка («Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель», 2007) вперше запропоновано цілісне осмислення багатогранної творчості українського автора. Спостереження вченого над перекладацькою діяльністю митця увиразнюють уявлення й про еволюцію його перекладознавчих поглядів. Це стосується й праць, присвячених дослідженню – у різних аспектах – Кулішевих перекладів, насамперед Шекспірових творів (Коломієць, 2010; Лучук, 2011; Даниленко, 2020). Важливо, що автори водночас висловлюють цінні спостереження й щодо впливу перекладацького досвіду П. Куліша на його оригінальну творчість (Девдюк та Проців, 2008). Розширює уявлення про український художній переклад, його еволюцію, школи/традиції, зокрема й перекладацьку діяльність П. Куліша, врахування сучасними вченими націєтворчого та мовоохоронного значення перекладу (М. Стріха, О. Лучук, Л. Коломієць та інші). Це засвідчує й праця А. Даниленка (Danuilenko, 2016).

Дослідники звертаються і до вивчення поглядів митця на художній переклад. Перекладознавчу концепцію П. Куліша, із урахуванням її багатоаспектності, вперше осмислено – в контексті української перекладознавчої думки ХІХ – початку ХХ століття – як невід’ємну частину вітчизняної літературної критики (Тетеріна, 2004, с. 60–88).

У центрі уваги науковців, праці яких (присвячені вивченню Кулішевої перекладознавчої концепції та її джерел) оприлюднено протягом останніх років, – погляди автора на питання мистецтва перекладу, що стосуються відтворення форми й змісту оригіналу іншою мовою (Голі-Оглу та Прокопець, 2018; Шмігер, 2019). Прикметно: висновки дослідників, насамперед, щодо поглядів П. Куліша на питання стратегії перекладу, зокрема їхніх джерел, дещо дисонують між собою. Так, Т. Шмігер зауважує, що Кулішеві погляди «повністю вписувались у контекст тогочасного українського перекладознавства» (Шмігер, 2019, с. 9). При цьому, автор, спираючись на думку Л. Коломієць стосовно концепції П. Куліша як перекладача творів В. Шекспіра, стверджує: «Якщо деяким тлумачам інколи можна закинути, що їхня практика розходиться з їхніми ж висловлюваннями про переклади, то в Куліша бачимо справді глибинне осмислення концепції німецьких мислителів (романтичної форенізуючої концепції. – О. Т.) та втілення її у власних перекладах» (Шмігер, 2019, с. 7). Цей висновок дослідник підтверджує спостереженням над суголосністю міркувань П. Куліша та англійського дослідника О.Ф. Тайтлера, який, на відміну від прихильників класицистичної концепції перекладу (поширеної, зокрема, серед тогочасних французьких теоретиків та практиків перекладу), обстоював потребу наближення іншомовного тлумачення зарубіжного твору до оригіналу. Водночас Т.В. Голі-Оглу й А.А. Прокопець доводять, що П. Куліш «повністю вписується в систему перекладознавчих поглядів ХІХ ст., що декларували французькі (концепція «приємного перекладу») і російські (В. Жуковський, В. Белінський та ін.) представники перекладацької думки» (Голі-Оглу та Прокопець, 2018, с. 106). Така розбіжність у судженнях науковців сигналізує про те, що означене питання ще потребує з’ясування у ширшому контексті та додаткового уточнення.

Цьому сприятиме осмислення Кулішевої перекладознавчої концепції як *багатоаспектної моделі*, з урахуванням того, що вона викристалізовувалася у певну *цілісність* у процесі творчої *еволюції* українського теоретика й практика перекладу, а *зміни* у його поглядах на питання методу перекладу чи вибору певної перекладацької стратегії тощо – у різні періоди розвитку вітчизняного письменства – зумовлювалися відповідними *загальнолітературними завданнями*.

Відтак, нині потребує обґрунтування *принципово важлива теза*: через призму поглядів П. Куліша лише на суто перекладацькі питання, – поза вивченням його концептуальних розмислів над проблемою перекладу як чинника національного літературного розвитку у міжкультурному просторі, що є центральним складником перекладознавчої концепції автора, – *неможливо* сформувати повноцінне уявлення про неї (зокрема збагнути її специфіку і в національному, й у світовому контексті), а також

з'ясувати її *епохальну роль* у поступові українського письменства. Крім того, перекладознавчу концепцію П. Куліша, що зберігає своє значення й нині, видається доцільним розглянути у ще ширшому контексті – як потужного рушія національної культури, важливого її «механізму» (прикметна у зв'язку з цим зокрема й увага самого вченого до перекладу як міжкультурного феномену).

Цим зумовлена **мета дослідження**, що полягає в осмисленні – крізь призму міждисциплінарного підходу – багатоаспектної перекладознавчої концепції П. Куліша як певної *цілісності*, з акцентом на етапах еволюції поглядів автора на переклад. Метою статті визначено відповідні **завдання**: довести *взаємопов'язаність* та *підпорядкування* складників/аспектів Кулішевої перекладознавчої моделі, її вагому *спрямовуючу роль* у змістовому і формальному розвитку українського письменства та культури загалом у світовому універсумі, винятково важливе її значення у розширенні методологічної парадигми вивчення художнього перекладу на вітчизняному ґрунті, а також суголосність думок критика із поглядами сучасних учених-компаративістів. Все це засвідчує **актуальність** пропонованої праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема перекладу – це, насамперед, магістральна вісь теорії культурництва П. Куліша (із постаттю митця «найкраще в'яжеться, – як зауважує О. Лучук, – поняття культурного становлення українців у новіших часах» (Лучук, 2004, с. 13)), яка, ґрунтуючись на тріаді *переклад-мова-література*, різновекторно розбудовувалася згідно із філософськими поглядами митця. Все це переконливо засвідчує міждисциплінарний характер його перекладознавчої концепції. Метою *загальнокультурного* значення зумовлений Кулішевий «проект» перекладу кращих творів зарубіжної літератури. Декларуючи свій грандіозний намір у відомому листі до Г. Галагана 1867 р., автор окреслив й першочергові завдання: «виробити форми змужичалої нашої речі на послугу мислі всечоловічій» та «сотворити свій язик». Наголосимо, що особливої ваги П. Куліш надає наступному етапові, пов'язаному із розвитком національної літератури: «і словесність пустила б глибоко коріння у свій ґрунт» (Куліш, 1984, с. 105).

П. Куліш уперше теоретично осмислив погляд на переклад як чинник національного літературного поступу. Широко окреслюючи функціональну роль перекладу, вчений трактує означений художній феномен як засіб розвитку української літературної мови, багате джерело нових тем, ідей, жанрів, стилів, а також як потужний стимул для оригінальної творчості. Це переконливо підтверджує не лише перекладознавча концепція автора, а і його перекладацька практика та пов'язана з нею оригінальна творчість. У такому контексті принципово важливо враховувати й те, що самі переклади П. Куліша «мали не тільки експериментальний характер, а й теоретичний смисл» (Бернштейн, 1988, с. 135) та характеризуються «аналітичним критицизмом» (за Р. Гром'яком). Засвоюючи нові теми і форми згідно із потребами національного письменства, П. Куліш *різновимірно* «вписував», зокрема і як критик, українську літературу (оригінальну й перекладну) у світовий духовно-культурний простір (водночас і його збагачуючи глибокою своєрідністю національного «бачення»). Уповні поділяючи думку про важливість вивчення перекладів П. Куліша у ширшому контексті (зокрема А. Даниленко акцентує увагу на врахуванні, поряд із суто перекладацькими питаннями, «загальних засад його культурницької (національно-повчальної) і власне мовної програм» (Даниленко, 2020, с. 334)), проакцентуємо необхідність осмислення їх (перекладів) і у проекції поглядів автора на розвиток національної літератури як художньо-естетичного феномену, зокрема митцевого трактування ролі перекладу у її змістовому та формальному оновленні, з огляду й на міжкультурний *діалог/полілог* у світовому просторі.

Багатоаспектну перекладознавчу концепцію П. Куліша найвиразніше репрезентують думки, ідеї, погляди, обґрунтовані у його літературно-критичних статтях, передмовах, коментарях до перекладів, епістолярії. Автор не залишав поза увагою і суто перекладацькі питання, які *підпорядковував* загальнолітературним.

Одразу наголосимо: обидва аспекти вивчення художнього перекладу (і той, що

стосується осмислення його функціональності в контексті розвитку національної літератури та культури загалом, і той, який спрямований на з'ясування питань мистецтва перекладу (насамперед методу, стратегії, принципів відтворення оригіналу), в перекладознавчій моделі П. Куліша не протиставляються чи розмежовуються, а *взаємодоповнюють* один одного.

Осмислення ролі перекладу в розвитку вітчизняної літератури переконливо засвідчує Кулішева концепція національного письменства, яку визначає поєднання романтичної та позитивістичної тенденцій (Гнатюк, 2002, с. 10). У ній художній переклад становить одну із центральних проблем. Підносячи ідею самотності української літератури як запоруку її самостійного поступу, вчений водночас надає винятково важливого значення творчому переосмисленню світових мистецьких здобутків на власному ґрунті («Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к “Черной раде”», 1857; «Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги “Народні оповідання Марка Вовчка”», 1857; «Передне слово до громади (Погляд на українську словесність)», 1860; «Простонародность в украинской литературе» (1962) та ін.).

Погляди П. Куліша на художню творчість, зокрема *переклад як загальнокультурну проблему*, близькі концепціям західноєвропейських мислителів доби Романтизму (Й. Гердер, Й.-В. Гете, В. Гумбольдт, А. Шлегель та інші), які, обґрунтовуючи взаємозумовленість історичного та духовного розвитку кожного народу та обстоюючи тезу про мову як вияв народного духу, вбачали у міжкультурному обміні взаємне збагачення. Ці фундаментальні положення в осмисленні П. Куліша (які є визначальними й стосовно питання джерел його *багатоаспектної* перекладознавчої концепції), з огляду на потужний імперський тиск, що утруднював тогочасний розвиток національної культури, вирізняються специфікою – підкресленою увагою до *«Свого»*.

Автор вважав необхідним опанування досягненнями зарубіжних культур рідною лише за умови її *органічного* збагачення інонаціональним художнім досвідом, – відповідно до внутрішніх запитів та закономірностей національного літературного розвитку.

П. Куліш пов'язував перспективи українського письменства із його *входженням* до світового міжкультурного універсуму (насамперед через переклади кращих зразків інонаціональних літератур, творче засвоєння їхніх здобутків на власному ґрунті, а також через зарубіжні інтерпретації творів вітчизняних митців). Прикметні – з огляду й на осмислення «механізмів» функціонування системи національної літератури/культури у світовій полісистемі – концептуальні слова письменника та перекладача стосовно свого творчого зростання на шляху до віднайдення рівноваги між двома полюсами – «національним» та «універсальним»: саме тривале пізнання таких митців слова, як Гомер, Данте, Шекспір, разом із вивченням історії та народної поезії своєї батьківщини «міцно поставило мене на ноги» (Письма П.А.Кулиша к М.В.Юзефовичу, 1899, с. 205). Загальнокультурне значення творчої спадщини згаданих світочів людської думки П. Куліш підкреслював і у своїх поетичних творах («Гомер і Шекспір», «До Данта, прочитавши його поему “Пекло”»).

П. Куліш керувався аналогічною логікою мислення, зокрема, у роздумах над тим, чому «галицькі поети не мають такого чистого смаку в слові і почутті речі?». Головну причину вчений вбачав у тому, що «мало хто з них добре знає таких поетів, як Шиллер, Гете, Міцкевич, Пушкін, Байрон, Данте, а всі зависли на Шевченкові та й Шевченкового ґрунту – народної української словесності і української літератури – добре не штудірують... Доки ваші писателі вертітимуться в узенькому очереті, доти не захоплять своїми крильми свіжого вітру понад землею» (див: Барвінський, 2004, с. 151).

Кулішева настанова щодо переосмислення здобутків світової літератури на власному ґрунті та розширення її духовно-естетичних обріїв набула великого загальнокультурного значення. Програма творчого засвоєння інонаціонального художнього досвіду теоретика та практика перекладу П. Куліша, «перформатовуючи» вітчизняне письменство на різних рівнях, спрямувала його розвиток у світовому універсумі.

Показова з цього погляду увага митця до проблеми *вибору творів* для перекладу, що промовисто демонструє його власна перекладацька діяльність (Біблія, твори Гомера, В. Шекспіра, Дж. Байрона, Й.-В. Гете, Г. Гайне, Ф. Шіллера, М. Грабовського, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Некрасова, О. Кольцова, О. Фета та інших).

П. Куліш обстоював насамперед загальнокультурну роль українського перекладу Біблії (цю знакову працю перекладач здійснив у співавторстві з І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким) як оберегу духовності для свого народу. Водночас митець надавав винятково вагомого значення українському перекладу Святого Письма й у контексті національного літературного розвитку. Книгу Книг П. Куліш вважав «епопеєю, поважнішою й глибшою» за Гомерові поеми (див. ширше: Нахлік, 2007, с. 271). Це вповні узгоджується із його трактуванням значення появи Біблії українською мовою, яка, окрім духовно-повчальної та мовотворчої, на чому слушно наголошують дослідники (А. Даниленко, Є. Нахлік та інші) виконувала ще й важливу загальнолітературну/загальнокультурну роль як багате джерело збагачення національного письменства новими темами, мотивами.

П. Куліш обґрунтував погляд на переклад світової класики як винятково важливий чинник розвитку вітчизняного письменства. Звернення до творчості В. Шекспіра, Ф. Шіллера, Й.-В. Гете, Дж. Байрона та інших визначних представників зарубіжної літератури, зумовлювалося, передусім, прагненням митця піднести українське письменство до рівня осмислення т. зв. вічних тем. Це підтверджують, зокрема, такі його слова (винятково показові, з огляду на вагому загальнолітературну/загальнокультурну роль, яку відігравала творчість Великого Барда у становленні та розвитку європейських літератур національними мовами за епохи Романтизму): «Коли б Шекспір зробився читанням любим, се отверезило б нашу літературу мізерну, дало б їй крила... Така моя мета» (див. ширше: Шаповалова, 1976, с. 56).

Широкій програмі розвитку національного письменства відповідав грандіозний задум П. Куліша перекласти драми «Гомера новосвіту» (саме так звертався український майстер слова до Шекспіра у передмові до власних тлумачень його творів (Куліш, 1994, с. 385); прикметна у цьому контексті й згадана поезія «Гомер і Шекспір» (Куліш, 1994, с. 430)).

Шекспіріані належить центральне місце у Кулішевій програмі перекладу кращих зразків світової літератури. У віршах «До Шекспіра» та «До рідного народу», які є своєрідними передмовами до перекладів, П. Куліш висловлює свої культурницькі ідеали. Потужний шекспірознавчий вектор насамперед у літературно-критичних та перекладознавчих поглядах автора (див. ширше: Тетеріна, 2014) увиразнює його трактування проблеми перекладу як чинника національного літературного розвитку.

Увагу П. Куліша привертав, насамперед, *універсалізм* творчості В. Шекспіра. Не випадково у перекладеному українським тлумачем фрагменті Гервінусової праці під назвою «Як велико цінують Шекспіра німці» (вона також мала посутнє значення у формуванні його перекладознавчої концепції, бо ж була одним із її важливих джерел (див. ширше: Возняк, 1930, с. 169-176)) особливу увагу приділено осмисленню феномену Шекспірової творчості під цим кутом зору.

П. Куліш надавав великого загальнокультурного значення перекладу творів В. Шекспіра з огляду на розвиток та збагачення української літератури не лише на змістовому, а й на формальному рівні, з акцентом на розширенні її жанрового діапазону. Не випадково Кулішеву увагу привернуло концептуальне спостереження німецького вченого про те, що Шекспір як «великий наставник ... колихав у колисці німецьку драматичну поезію минулого століття» (див. Возняк, 1930, с. 174). Шекспіровий художній досвід П. Куліш вважав важливим орієнтиром, своєрідним зразком для українських письменників. Зокрема у листі до Т. Шевченка (від 25 липня 1846 р.) П. Куліш звертав увагу на художньо-естетичні здобутки «великого британця» («рівновага частин, цілість, єдність враження і взагалі гармонія у будь-якому епічному та драматичному творі» (Кирилюк, (ред.), 1962, с. 53)).

Із цього ж погляду автор осмислював важливість появи п'єс Ф. Шіллера у вітчизняному культурному контексті. Це стосується, насамперед, «Вільгельма Телля» (Куліш, 1984, с. 293), що засвідчує Кулішевий переклад твору німецького митця слова.

Загальнолітературне значення тлумачень творів Дж. Байрона українською мовою П. Куліш обґрунтував у вірші-посвяті до свого перекладу «Чайльд-Гарольдова мандрівка» (1905 р.) – «До Михайленка Василя Білозірця, подаючи йому переспів Чайльда Гарольда і Дон Жуана». Показово, що український автор взорувався на високе поцінування творчості англійського поета Й.-В. Гете (Байрон, 1905, с. 14), який осмислював художню спадщину Дж. Байрона, поряд із Шекспіровою, у контексті запропонованої ним концепції світової літератури.

Збірку «Позичена кобза» (1897), у якій об'єднано переклади з європейських поетів, П. Куліш назвав своєю «вірою, надією, любов'ю», що вельми прикметно з огляду на усвідомлення автором її загальнолітературного значення. Ця «остання велика вкладка Куліша в добуток української поезії, – як зауважував М. Зеров, – ... підбиває підсумок усім змаганням Кулішевим здобути нові терени українському поетичному слову» (Зеров, 1990, с. 281-282). Це вповні узгоджувалось із Кулішевим наміром (наголосимо на цьому!), заявленим ще 1885 р.: «нам у нашій поезії треба брати нові ноти, яких не брав Шевченко» (див. ширше: Зеров, 1990, с. 206).

Кулішева програмна настанова – розширити українське письменство до світових обріїв, збагатити/оновити його зміст і форму – зумовила й вибір та обґрунтування методу перекладу зарубіжної класики (універсальної за своїм характером). За означеного періоду П. Куліш як теоретик перекладу обстоював метод відповідного відтворення оригіналу.

Передмови українського автора до своїх тлумачень, насамперед, творів В. Шекспіра та Дж. Байрона, а також його епістолярій показово демонструють не тільки те, що він підпорядковував суто перекладацькі питання загальнолітературним, а й засвідчують їхній нерозривний взаємозв'язок у його перекладознавчій концепції загалом. Зокрема це переконливо підтверджує передмова П. Куліша до першого видання 1882 р. власного перекладу Шекспірових п'єс («Отелло», «Троїл і Крессіда», «Комедія помилок»), у якій тлумач обґрунтував, передусім, вибір творів класика англійської літератури для функціонування у національному літературному контексті. Наголошуючи на художньо-естетичних здобутках зарубіжного митця, з огляду на важливість їхньої рецепції вітчизняним письменством, П. Куліш обстоював продиктований цією метою загальнолітературного характеру й метод відповідного відтворення оригіналу. Прикметно: автор задекларував обраний метод перекладу, підкреслюючи водночас характерну особливість, що вирізняє Шекспірові твори (ефект контрасту): «У нашому перекладі, круто позагинані лайки і грубиянські жарти, котрими Шекспир, яко великий художник, відтінює в себе пречисте і ніжне (курсив. – наш), поперекладавано так, як воно стоїть у британському оригіналі» (Шекспірові твори, 1882, с. 5)).

Багатоаспектність перекладознавчої концепції П. Куліша переконливо засвідчують й авторові прозові передмови до його перекладу твору Дж. Байрона («Чайльд-Гарольдова мандрівка»), разом із уже згаданим віршем-присвятою В. Білозерському. Акцентуючи увагу на важливості творчого засвоєння мистецького досвіду англійського поета українською літературою, П. Куліш обґрунтовує в одному із своїх звернень («До новомовної нашої Руси») метод відповідного відтворення першотвору, наголошуючи на обраній стратегії, що спрямована на т. зв. очуження перекладу. Автор підкреслював, що, знайомлячи вперше читачів зі «знаменитою поемою ... такого впливового письменника ... зберіг в перекладі всі релігійні, політичні й суспільні погляди, властиві англійцеві, який віддалений від нас майже на ціле століття» (Байрон, 1905, с. 9). Кулішеве міркування щодо важливості застосування такої стратегії перекладу, висловлене з приводу власного тлумачення Байронового твору, посутньо увиразнює роздуми сучасних дослідників (на переконання яких, «доктрина перекладу, котра найбільш цілісно і послідовно простежується на матеріалі Кулішевої шекспіріани», вповні узгоджувалася із домінуючою

серед німецьких романтиків т. зв. форенізуючою концепцією перекладу (Коломієць, 2010, с. 110-111)). Попри те, що П. Куліш не завжди послідовно дотримувався на практиці принципів означеної стратегії перекладу (про що мовитиметься пізніше), його трактування цього питання у *культурологічному* аспекті в кінці XIX століття (яке набуло свого розвитку у перекладознавчих поглядах І. Франка) має вагоме значення з огляду на поступ тогочасної вітчизняної перекладознавчої думки загалом.

Теоретичне обґрунтування вимоги збереження віршової форми першотвору, що засвідчують передмови до власних перекладів та епістолярій П. Куліша (хоча цій вимозі не завжди відповідали конкретні перекладацькі рішення автора), сприяло виробленню теорії українського поетичного перекладу та розвитку перекладацького мистецтва загалом.

Поорієнтованість на відповідне відтворення змісту й форми кращих зразків світової літератури, своєю чергою, особливо заaktuалізувала проблему розвитку літературної мови, стимулюючи пошук перекладачем лексики для адекватного віддання високого стилю першотвору.

Кулішевий намір – «не знижуватися до популярного переказу, а навпаки – піднятися на вершини творчої думки» (Зеров, 1990, с. 211) – не залишився поза увагою літературознавців, зокрема й сучасників митця. Зокрема це підтверджує й проникливе спостереження В. Щурата, яке він висловив у своїй рецензії на український переклад «Паломництва Чайльд Гарольда» Дж. Байрона (категорично не поділяючи Франкової різкої критики мови цього тлумачення): «Куліш – аристократ духа, хотів народ і життя народне, його ідеї і стремління піднести до висоти аристократизму духа, а не хотів гнути своєї гордої голови вниз, до поглядів загалу. “Думаймо, як плебс!” – говорили одні, “піднесімо плебс до ясних зір культури!” – немов говорить Куліш» (Щурат, 1906, с. 110-111).

Важливо, що Кулішеву настанову щодо збагачення українського письменства інонаціональними художньо-естетичними здобутками, яка переконливо спростовувала теорію «літератури для домашнього вжитку» (покаже у цьому контексті несприйняття М. Костомаровим, зокрема, Кулішевих тлумачень українською мовою творів «європейських знаменитостей» (Костомаров, 1883)), підтримали та розвинули його молодші сучасники, насамперед М. Старицький, хоча й репрезентував іншу школу українського перекладу (класичну) на відміну від П. Куліша як представника т. зв. фольклорної традиції (М. Новікова її слушно означає ще як «онтологічну», а М. Стріха умовно називає «бароковою»).

У цьому контексті вирізняється Кулішева теорія «староруського відродження», якій автор надавав загальнокультурного значення. У віршових передмовах до збірки «Позичена кобза» («Слівце до староруських народовиків...» та «Слово до німців ...» (Куліш, 1994, с. 544–547)) П. Куліш трактує переклад і як потужний засіб розвитку української літературної мови та утверджує ідею її «відродження». Тлумач обстоює свій – «синтетичний» – підхід до поповнення української літературної мови, керуючись наміром компенсувати відсутність абстрактної лексики у тогочасній українській мові, що, своєю чергою, сприяло відповідному відтворенню змісту і, головне, витонченої форми зразка зарубіжного письменства, збереженню його високого стилю. На цьому питанні, до якого різною мірою зверталися вчені (А. Даниленко, Р. Доценко, Р. Зорівчак, Г. Кочур, М. Стріха, Ю. Шерех та інші), спиняємося лише принагідно, акцентуючи увагу на його ролі у функціонуванні означеної тріади *переклад – мова – література* у розвитку національної культури загалом. Це, своєю чергою, посутньо увиразнює й уявлення про перекладознавчу концепцію митця як цілісність.

Українському автору не завжди вдавалося обґрунтувати на практиці обстоюваний метод перекладу. На це вказував, зокрема, Я. Гординський щодо Кулішевих тлумачень драм В. Шекспіра (Гординський, 1928, с. 76); деякі випадки неадекватного відтворення зарубіжного твору фіксують й сучасні дослідники, зокрема у митцевих перекладах з Дж. Байрона (Девдюк та Проців, 2008, с. 4).

В означеному контексті варто проакцентувати властиву тлумаченням П. Куліша (й на

цьому етапі його літературної діяльності) *українізацію оригіналу* – характерну ознаку вітчизняної перекладної літератури XIX ст. загалом, що дисонувала із обґрунтованою дослідниками Кулішевою орієнтацією на т.зв. форенізуючу концепцію перекладу. На таку особливість Кулішевих тлумачень неодноразово вказували науковці (О. Білецький, Р. Зорівчак, Є. Нахлік, А. Шамрай). Прикметна заувага Р. Зорівчак щодо надмірного вживання реалій українського побуту, зокрема, у Кулішевих перекладах Шекспірових творів. Авторка зазначала, що «нерідко англійського барона чи шотландського тана Куліш називає гетьманом чи отаманом» (Зорівчак, 1998, с. 124-125). Л. Коломієць водночас зауважує: «поряд з очуженням мови перекладу за допомогою архаїчних та локальних мовних елементів, П. Куліш вдається до її онаціональнення» (Коломієць, 2010, с. 115). Особливий інтерес (із огляду на осмислення різновекторності перекладознавчої моделі П. Куліша) викликає думка А. Шамрая. Вбачаючи також у Кулішевих перекладах важливий «теоретичний смисл», учений не лише констатував наявність українзації в його тлумаченнях зарубіжних творів, а й пов'язав цю особливість з *естетичною концепцією митця саме як романтика*. Таким чином, Кулішеве переконання, – прикметний штрих до його поглядів на проблему перекладу, – що «українська мова впроможі передавати світові ідеї, не втрачаючи свого народного колориту (виразно виявляючись у його перекладах з Гете, Байрона, Шиллера в тому своєрідному націоналізованні світових шедеврів, з заміною імен на українські, з введенням чисто народних епітетів, зворотів...)» (Шамрай, 1987, с. 206), позначалося і на перекладацькій методи автора.

Принагідно зауважмо, що певна непослідовність між теоретично заявленими перекладачем принципами та відхиленням від них на практиці чи не найкраще вияскравлює специфіку художнього перекладу як мистецтва Слова загалом, яке не варто та, напевно, й неможливо «підігнати»/«вкласти» у готові моделі чи схеми. Це повною мірою стосується й питання творчого методу Куліша-перекладача. Погляд метра у галузі художнього перекладу Г. Кочура (на який орієнтуються сучасні перекладознавці (Кам'янець та Некряч, 2010, с. 14)), допоможе, на нашу думку, наблизитися й до розкриття специфіки перекладацького мистецтва П. Куліша, а також збагнути «аналітичний критицизм», закладений у ньому. Г. Кочур, представник класичної течії українського перекладу, на переконання якого, читач повинен знати класику справжню, а не «приспосовану», – водночас висловив із цього приводу і таке проникливе спостереження: «все-таки найкращі переклади виникають, мабуть, на зіткненні цих обох тенденцій (очуження та одомашнення. – О. Т.)... Нехай в окремих випадках справу вирішує такт перекладача, його досвід, смак, поетична інтуїція – часом це дає добрі наслідки» (Кочур, 2008, с. 203). Прикметно: концептуальна Кочурова заувага (що присутньо сприяє з'ясуванню – із сучасної перспективи – особливостей перекладацької методи П. Куліша) протилежна позиції Ф. Шлійєрмахера. Зокрема цей представник епохи Романтизму (ближчої часово і світоглядно українському митцеві XIX ст.) наполягав все ж таки на розмежуванні означених підходів до перекладу інонаціонального твору – його т. зв. «одомашнення» чи «очуження» («Про різні методи перекладу»), віддаючи перевагу другому.

Твердження щодо великих виражальних можливостей української мови, яке, певною мірою, позначилося й на «зіткненні» двох перекладацьких стратегій у творчості Куліша-перекладача, він розвиває у прозовій передмові до вже згаданого тлумачення «Паломництва Чайльд Гарольда» Дж. Байрона («До новомовної нашої Руси»). Із особливостями української мови, яка «відлуное глибокою старовиною» (Байрон, 1905, с. 9), автор, обґрунтовуючи її переваги над російською на матеріалі перекладу Байронового твору, пов'язував значно більшу гнучкість рідної – у віршуванні. Як зауважував митець, він у цьому пересвідчився, коли перекладав ще перші три Шекспірові драми (1882).

Якщо Кулішеве переконання у винятково великих виражальних можливостях української мови лише утверджувалося у процесі «апробування» її на найкращих зразках світової літератури, то його перекладознавча концепція зазнавала змін. Стосовно неоднакових поглядів П. Куліша на суто перекладацькі питання, передусім методу

відтворення чужоземного зразка та вибору перекладацької стратегії в цілому, необхідно зауважити: ці зміни, виразно віддзеркалюючи еволюцію автора як теоретика перекладу, зумовлювалися необхідністю реалізувати ті завдання загальнолітературного характеру, що критик у певний період розвитку національного письменства вважав першочерговими та найважливішими.

П. Куліш дебютував як перекладач у ролі прихильника вільного поводження з оригіналом. Автор теоретично обґрунтував такий метод тлумачення інонаціонального твору, почасти навіть абсолютизуючи його у початковий період своєї літературної діяльності. Головне завдання перекладача П. Куліш вбачав у тому, щоб розвинути суголосний мотив інонаціонального зразка, творчо переосмислюючи його на власному ґрунті. Вказуючи на свої ранні інтерпретації з польської та російської мов, автор стверджував, що саме так «перекладувати такі речі треба ... а не слово в слово. Ми й так розуміємо оригінал ... Інша річ – додати перекладом таке, чого не втяв оригінал... Так обидві рідні по слов'янству літератури багатітимуть ...» (цит. за: Нахлік, 2007, с. 264). Подібні висловлювання П. Куліша мають важливе теоретичне значення (переконливо демонструючи ще у перший період творчості митця чітке усвідомлення того, що суто *перекладацькі питання переважно зумовлені загальнолітературними*). Віддзеркалюючи відповідний етап розвитку вітчизняного письменства та перекладознавчої думки, вони дають підстави провести аналогію із підходом до перекладу, який в українській літературі першої половини ХІХ століття репрезентували, насамперед, П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, а в російській – найяскравішим його представником був В. Жуковський. З'ясовуючи означене питання, Є. Нахлік зауважує: П. Куліш, «виходячи з відмінностей між “перекладом” і “переспівом” обґрунтував *потребу* (курсив – наш) саме українізованих “переспівів” (по суті, вільних перекладів чи переробок як ідейних трансформацій)» (Нахлік, 2007, с. 264). Проакцентуймо, що переконання автора зумовлювалося його поглядами на специфіку тогочасного національного літературного розвитку, насамперед його *запитів*.

П. Куліш порушував питання методу перекладу й у післямові до свого роману «Чорна рада», відтвореного російською мовою. Ця програмна праця із промовистою назвою – «Об отношении малороссийской словесности к общерусской» (1857) – чи не найвиразніше віддзеркалює співвідношення двох основних аспектів вивчення означеного художнього явища у перекладознавчій моделі автора, демонструючи підпорядкування суто перекладацьких питань загальнолітературним і, ширше, – загальнокультурним проблемам.

П. Куліш кваліфікував свою російськомовну інтерпретацію «Чорної ради» як вільний переклад. Варто зауважити: у цьому випадку митцеве обґрунтування обраного перекладацького методу вирізнялося особливими акцентами порівняно з його роздумами, що стосувалися вільного тлумачення українською мовою творів зарубіжних літератур і у початковий період творчості (переспіви з А. Міцкевича, М. Грабовського та інших авторів), і наприкінці літературної діяльності. При цьому, вільні інтерпретації, які П. Куліш здійснив на схилі свого віку («Переспіви з великоруських співів»), творчо переосмислюючи/ трансформуючи вже на змістовому та *формальному* рівні інонаціональний художньо-естетичний досвід на власному ґрунті, сприяли глибшому, ніж на першому етапі митцевої літературної діяльності, зокрема й перекладознавчої, розумінню функціональності перекладу у національному літературному розвитку загалом та еволюції окремого письменника зокрема – як *своєрідного імпульсу, стимулу* для оригінальної творчості. Саме у процесі інтерпретації російської лірики українською мовою, зауважував сам автор, *визрівали його оригінальні вірші*, пізніше об'єднані у збірці «Дзвін» (див. ширше: Нахлік, 2007, с. 286) (це спостереження митця, що увиразнювало трактування проблеми самоосмислення взаємозв'язку означених художніх процесів у творчій «лабораторії» Майстра Слова, винятково показове й з погляду психології творчості).

У епілозі ж до свого роману «Чорна рада» П. Куліш акцентує увагу на проблемі

методу перекладу, яку розглядає в іншій проєкції. Обстоюючи суголосну поглядом романтиків думку про мову як прояв народного духу, митець висловив концептуальну тезу: оригінал і переклад – це два різних «по тону і духу» твори (Куліш, 1989, с. 458). Однак, вагомість такого спостереження (яке має винятково важливе значення для розвитку вітчизняної перекладознавчої думки) можливо збагнути вповні тільки в контексті поглядів автора на національний літературний поступ та його перспективи.

Явище невідповідності російськомовного самоперекладу оригіналові критик трактує як переконливий аргумент щодо самостійного статусу української мови, самобутності вітчизняної літератури та повноправного розвитку національної культури у світовому просторі (що набувало особливої ваги у контексті складної суспільно-політичної ситуації). Саме цим питанням загальнокультурного і водночас націєтворчого характеру, насамперед, підпорядковано й з'ясування причин, які породжують труднощі у процесі перекладу твору, написаного українською мовою. Означене питання критик обґрунтував на початку своєї літературної діяльності на матеріалі російських автоперекладів – власного («Черная рада») та самоперекладу Г. Квітки-Основ'яненка («Маруся»), а також перекладів російською мовою українських художніх творів («Григорій Квітка й його повісті») й вітчизняного фольклору (передмова до першого тому «Записок о Южной Руси» («О переводе малороссийский дум и преданий»)). Розмисли над явищем неперекладності посутньо розширюють уявлення про Кулішеві погляди і на власне перекладацькі питання.

Залучаючи міждисциплінарний підхід (охоплюючи сфери філософії, психології, психолінгвістики та ін.) П. Куліш пояснює «неспівмірність» першотвору і його іншомовної інтерпретації особливостями світосприйняття двох народів. П. Куліш уперше обґрунтовує у такий спосіб важливу проблему взаємозв'язку менталітету, мови та автоперекладу/перекладу (див. ширше: Тетеріна, 1999), яку розглядає у культурологічному аспекті. Прикметно, що означений підхід до вивчення цієї проблеми, який застосував український автор ще у ХІХ столітті, продовжує привертати увагу дослідників (Новикова, 1997).

П. Куліш осмислює сутність української «натури» у контексті «філософії серця», що вповні узгоджується із розмислам учених наступних культурно-історичних періодів над проблемою «українського кордоцентризму» (М. Балагутрак, Я. Гнатюк, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, В. Янів та ін.). Явище неперекладності, з яким митець зіткнувся, зокрема, у процесі відтворення свого роману російською мовою, він пояснював тим, що «великорусские простолюдины, не имея в своей натуре свойств народа малороссийского, слишком резко отличаются от него характером языка своего» (Куліш, 1989, с. 468). Не випадково, передаючи, наприклад, почуття Лесі до Сомка («І зросла Леся, його кохаючи, кохаючи щиро дівочим серцем. Що тільки в піснях виспівують про те кохання, усе вона складала у своєму серці» (Куліш, 1994, с. 80-81)), митець у російському автоперекладі «Чорної ради» максимально (а точніше, безпорадно) лаконічний: «И выросла Леся, любя его, как умеют любить только казачки» (Куліш, 1857 с. 88-89). Або, скажімо, характеризуючи в українському тексті Кирила Тура як людину, наділену «щирою душею», П. Куліш змушений, щоб бути зрозумілим російському читачеві, вдатися у самоперекладі до такої описово-зовнішньої характеристики свого героя: «У него ... душа такая, как будто он вырос в церкви...» (Куліш, 1857, с. 92). Ще один приклад: внутрішній стан свого героя Шрама, що в українському тексті автор передає, підкреслюючи внутрішнє емоційне напруження персонажа: «...тяжко стало старому на душі. Далі здихнув важко, *од серця* (курсив. О.Т.)» (Куліш, 1994, с. 61), російською мовою відтворено нейтральніше: «...неожиданная сцена сильно его опечалила. Наконец он облегчил вздохом грудь» (Куліш, 1857, с. 50). Показово, що стан гніву своїх персонажів (скажімо, діалог Кирила Тура з Лесею під час її викрадення) автор передає значно виразніше в російському самоперекладі порівняно з оригіналом, а вияв закоханості (зокрема Петра), навпаки, – стриманіше. Прикметним в означеному контексті є й відтворення сприйняття героями природи. П. Кулішеві доводилося акцентувати в автоперекладі, *на відміну від оригіналу*, на

своєрідності властивого українському народові відчуття природи, пов'язуючи її з національним менталітетом, історією, віруваннями: «... величественная картина ночи поселила в уме украинца ряд благочестивых и поэтических мыслей ... звезды представляются в воображении украинца человеческими душами ... Если покатится по небу и погаснет падающая звезда, украинец заключает, что погасла жизнь какого-нибудь человека, и усердно перекрестится, прося Бога отпустить ему грехи его» (Куліш, 1857, с. 94-95). На основі спостережень над російськими автоперекладами українських письменників (насамперед Г. Квітки-Основ'яненка), а також власним П. Куліш, який своїми роздумами виходив й у сферу естопсихології, обґрунтував концептуальну думку: «Замечателен тот факт, – что один и тот же писатель, производя на читателей неотразимое впечатление малороссийским языком, оставлен ими без внимания на великорусском. Здесь мы видим доказательство, какая тесная связь существует между языком и творящею фантазией писателя и в какой слабой степени передает язык другого народа понятия, которые выработались не у него и составляют чужую собственность» (Куліш, 1989, с. 469).

Кулішеве трактування проблеми труднощів відтворення оригіналу мовою іншого народу (з якою автор «Чорної Ради» великою мірою пов'язує й свій вибір методу вільного перекладу) зумовлено водночас прагненням довести унікальність національного погляду/національної «оптики», що власне й визначає специфіку вітчизняної культури загалом. І в цьому випадку логіка мислення українського митця, яка вповні узгоджується із думкою Й.-В. Гете (щоб пізнати народ, треба дійти до неперекладного), не втрачає своєї актуальності й нині. Це переконливо засвідчують сучасні концепції, насамперед представників герменевтики, рецептивної естетики та психолінгвістики, увагу яких привертає й феномен художнього перекладу.

Наголошуючи в означеному контексті на принципових відмінностях між українським та російським народами, їхнім менталітетом, традиціями, віруваннями, мовою, літературами та культурами загалом (питання, що набуває нині виняткової актуальності), П. Куліш обстоював переконання про самотність вітчизняного письменства, акцентуючи увагу на великих перспективах його повноправного розвитку в міжкультурному просторі. Ці погляди П. Куліша переконливо демонструють функціональність не тільки перекладу, а й перекладознавчої думки як важливого фактору самозбереження національної культури в цілому. З огляду на сучасні реалії російсько-української війни, спрямованої на відвертий геноцид українського народу, яка насправді триває вже декілька століть і, безперечно, завершиться «попелом» і цієї імперії (за словами Ю. Клена), – остаточною перемогою *нашого незламного народу – тріумфом* вільного Духу над рабським, набувають особливого значення розмисли-застереження І. Дзюби, які багато в чому близькі Кулішевим. На глибоке переконання сучасного автора, «шлях до загальнолюдського лежить через засвоєння, а не через витоптування національних культур, які тільки і є реальним багатством уселюдськості» (Дзюба, 2006, с. 568).

П.Куліш утверджував тезу, що національне письменство забезпечує «духовне господство поміж іншими народами» (Куліш, 1989, с. 488) (це вповні узгоджується із положенням сучасних учених про «серцевинне» місце літератури у полісистемі культури). Не випадково, констатуючи неминучі втрати художнього перекладу, П.Куліш водночас підкреслював вагому роль мистецьких інонаціональних тлумачень, зокрема й українських творів, «ще не прославлених по всьому світу» (Куліш, 1989, с. 511). Це переконливо засвідчує Кулішеве поцінування перекладу оповідань Марка Вовчка (І. Тургенев) як промовистого доказу, що «люд наш український має свої словесні скарби, ні в кого не позичені» (Куліш, 1989, с. 511).

П.Куліш уперше заактуалізував і цю винятково важливу проблему загальнокультурного характеру (що перебуває у фокусі уваги й сучасних компаративістів), акцентуючи на входженні *молодої* літератури у світовий контекст та *сприйнятті* її в міжнаціональному просторі. Це мало вагоме значення з огляду й на процес становлення вітчизняного порівняльного літературознавства.

Якщо спроектувати актуальні нині ідеї – власне здобутки гуманітаристики у сфері дослідження проблеми художнього перекладу – на Кулішеву перекладознавчу концепцію, то виразно виявляється суголосність у поглядах українського автора та сучасних учених. Це дає підстави вбачати зокрема й у моделі П. Куліша (який також творчо засвоював доктрини своїх попередників) *витоки* думок та підходів до вивчення феномену художнього перекладу, що зберігають своє значення й досі. Це винятково важливо і стосовно питання еволюції вітчизняної перекладознавчої думки, а також і з огляду на проблему «поступу ідей» в означеному аспекті в цілому.

П. Куліш одним із перших українських літераторів осмислив значення художнього перекладу, насамперед світової класики, як винятково важливого чинника («рушія») розвитку національного письменства/культури, що перегукується із поглядами вітчизняних і зарубіжних учених наступних епох, зокрема Ф. Хорста («Мистецтво перекладу», 1971). Американський дослідник, звертаючись до історії перекладів творів, насамперед, Гомера, Шекспіра, Гете різними мовами, зацентрував увагу – вже на новому етапі розвитку перекладознавства – на проблемі функціональності перекладу як джерела *збагачення* національної літератури (Horst, 2009, с. 28-30), що принципово розширювала діапазон його вивчення. Думка українського автора XIX століття щодо неоціненної ролі перекладу у процесі входження молодшої літератури до світового контексту винятково суголосна поглядам дослідників, котрі власне започаткували «культурний поворот» у західному перекладознавстві, зокрема А. Лефевра, який трактував означений художній феномен як своєрідний вхід/«врата» («gates») для національного письменства у міжкультурний простір (Lefevre, 1998, с. 76-89). При цьому, П. Кулішеві погляди вповні узгоджуються із концептуальними положеннями компаративістів про двоспрямованість міжкультурного спілкування, з акцентом на «вирішальній ролі» літератури-реципієнта та вияскравленні її національної специфіки (що в 70-х – 80-х рр. обґрунтували С. Баснет, Д. Дюришин, А. Лефевр, М. Новікова, А. Попович та інші дослідники); прихильники теорії культурного трансферу наголошують на «зворотному впливові» (Espagne, 1999, с. 24-25). П. Куліш також, з одного боку, обстоював функціональну роль перекладу у змістовому й формальному збагаченні й оновленні літератури/культури кожного народу, а з іншого, привертая увагу до українських «скарбів, ні в кого не позичених», що осмислював крізь призму участі вітчизняного письменства – насамперед через переклад – у міжкультурному діалозі на світовому «форумі». Міркування П. Куліша стосовно високого рівня художніх перекладів творів національних літератур як запоруки їхнього належного сприйняття, поцінування й визнання у світовому міжкультурному універсумі (що розвинули його молодші сучасники, насамперед І. Франко та М. Грушевський) перегукуються, зосібна, із думками учених значно пізнішого періоду (Вайсшайн, 2012, с. 31).

Погляд із сучасної перспективи спонукає до висновку-спостереження: розмисли П. Куліша над проблемою художнього перекладу переконливо демонструють вихід вітчизняної перекладознавчої думки на культурологічний рівень ще у XIX столітті.

Загальнолітературна/загальнокультурна мета і завдання, якими керувався автор у певні періоди розвитку письменства, по суті, зумовлювали теоретичне обґрунтування *різних методів* відтворення оригіналу та застосування на практиці (залежно від ступеня «співмірності» мов, менталітетів, традицій двох народів) різних перекладацьких стратегій – одомашнення/очуження, а іноді і їхнього поєднання (що певним чином корелює із його підходом до формування української літературної мови як «синтезу здобутків старої книжної мови і вимовних ресурсів мови народнорозмовної», за спостереженням М. Зерова (Зеров, 1990, с. 212)). Все це підтверджують Кулішеві тлумачення різних періодів – від перекладу до переспіву (чи навпаки). Вони мають також важливе теоретичне значення, власне окреслюючи широкий *діапазон перекладацької діяльності* загалом, що узгоджується із поглядами сучасних вітчизняних (І. Лімборський, Л. Коломієць, О. Павленко) та зарубіжних (Д. Дюришин, П. Тороп) дослідників.

Прикметне й Кулішеве трактування ідеї неперекладності (у проєкції

міждисциплінарного підходу), осмислення якої вітчизняною перекладознавчою думкою XIX століття набуло свого плідного розвитку – від розмислів Г. Квітки-Основ'яненка до поглядів представників психологічної школи в українському літературознавстві, насамперед О. Потєбні та І. Франка (див. ширше: Тетеріна, 2009), яке багато у чому близьке концепціям сучасних учених (зокрема Е. Сепір обґрунтував важливу роль психолінгвістики у вивченні означеної проблеми (Сепір, 1993)). Показові у цьому контексті погляди П. Куліша й на проблему автоперекладу, із якими варто пов'язувати *першопочатки* її наукового осмислення не лише українським, а й світовим перекладознавством. П. Куліш одним із перших теоретично осмислив проблему автоперекладу, трактуючи цей феномен як взаємодією не лише двох мов, літератур, а насамперед двох культур (Тетеріна, 2015).

Різновекторні погляди П. Куліша на проблему художнього перекладу становлять разом із його перекладацькою діяльністю та оригінальною творчістю цілісне явище вітчизняної культури другої половини XIX століття, що переконливо репрезентує автора як великого «прихильника, – за словами М. Грушевського, – єднання України із Вселюдством на ґрунті культури» (Грушевський, 1992). Багатогранна літературна творчість П. Куліша-мультиаланта, репрезентуючи різні сфери тогочасної національної культури, щільно «переплетені» між собою, виразно віддзеркалює її розвиток – від романтизму до модернізму, на який сама присутньо впливала. Прикметні слова молодшого сучасника П. Куліша Б. Лепкого: «Поки поети пробували переспівували нібито легкий склад Тарасових творів, поти не було великого хісна для нашої поезії, а як стали приглядатися до поетичного ремесла Кулішевого – явилися нові справжні Митці – один з перших – Іван Франко» (Лепкий, 1923, с. 11), який звертав увагу на те, що в 80-90-х рр. П. Куліш обирає нову «більш європейську дорогу поезії – т. зв. рефлексивної» (Франко, 1984, с. 288). Саме Куліш – предтеча модерної поезії, стверджував М. Рудницький (Рудницький, 1936 с. 55). Г. Грабович вважає П. Куліша «центральною, ключовою постаттю в становленні модерної української літератури і культури» (Грабович, 2019, с. 4). У такому контексті принципово увиразнюється загальнокультурна *місія* й Кулішевої перекладознавчої концепції, що не лише у горезвісний період нищення української культури (одним із проявів якого була, зокрема, заборона українських перекладів зарубіжних творів) спрямувала масштабну перекладацьку й оригінальну творчість письменника та його сучасників-одномудців, а й на цілі десятиліття визначила перспективи національного культурного поступу. На погляди П. Куліша – як одного зі «стовпів української культурної самосвідомості», його «глибокий національний такт і естетичний досвід», зокрема, щодо *вибору* зарубіжних творів для функціонування в національному контексті, орієнтувалися вчені й письменники наступної літературної епохи в еміграції (Державин, 2005, с. 164), які своє завдання вбачали в тому, щоб зберегти і примножити здобутки великих попередників, забезпечити безперервний розвиток вітчизняної культури в цілому.

Висновки. Погляди П. Куліша на проблему художнього перекладу, виразно демонструючи залучення, насамперед, двох основних, взаємопов'язаних між собою, аспектів його вивчення, репрезентують перекладознавчу модель автора як певну *цілісність*. Один із них стосується осмислення функціональності означеного явища у розвиткові письменства та культури загалом, а другий – з'ясування питань мистецтва перекладу (що передбачає зіставлення оригіналу і його тлумачення іншою мовою), – суто перекладацькі питання в концепції критика підпорядковано загальнолітературним/загальнокультурним.

Залучення автором міждисциплінарного підходу принципово збагатило тогочасну українську перекладознавчу думку, знаменуючи *новий* етап її поступу. Осмислення багатоаспектної перекладознавчої моделі П. Куліша дає всі підстави вбачати в міждисциплінарному підході до художнього перекладу, на якому вона заснована, *зародження* на вітчизняному ґрунті чи не найперспективнішої й нині методологічної

парадигми комплексного дослідження цього художнього явища – на перетині перекладознавства, компаративістики й культурології, що актуалізують сучасні вчені (додамо: із виходом й у сфери філософії, психології, психолінгвістики). Такий підхід, який виразно засвідчує здобутки й української перекладознавчої думки попередніх періодів, що нерідко випереджала зарубіжну, вказує важливий напрям подальшого дослідження перекладу як міжлітературного, міжмовного та міжкультурного феномену, розширюючи обрії світової гуманітаристики загалом.

Бібліографічний список

- Байрон, Дж., 1905. *Чайльд-Гарольдова мандрівка*. Переклав П. Куліш. Львів.
- Барвінський, О., 2004. *Спомини з мого життя: Частина перша та друга*. Нью-Йорк; Київ.
- Баснет, С., 2012. Роздуми над літературною компаративістикою XXI століття. В: Л. Грицик (ред.). *Захід – Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства: антологія*. Донецьк : Ландон-XXI, с. 13–20.
- Бернштейн, М., 1988. Пантелеймон Куліш. В: *Історія української літературної критики*. Київ : Наукова думка, с. 123-137.
- Вайсшайн, У., 2012. «Рецепція» та «Дія». В: Л. Грицик (ред.). *Захід – Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства: антологія*. Донецьк: Ландон-XXI, с. 21-37.
- Возняк, М., 1930. Гервінусів «Шекспір» в очах Куліша. *Збірник заходознавства*. Київ, Т. 2, с. 169-176.
- Гнатюк, М., 2002. *Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX — початку XX сторіч*. Львів : Місіонер.
- Голі-Оглу, Т. та Прокопець, А., 2018. Погляди Пантелеймона Куліша на сутність і механізм перекладацької діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 3, с. 103–106. Доступно за <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_3_20>.
- Гординський, Я., 1928. Кулішеві переклади драм Шекспіра. В: *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Львів : Друкарня наукового товариства імені Шевченка, Т. 148, с. 55-164.
- Грабович, Г., 2019. Наближаючись до Куліша. *Бюлетень*, 48 (64), с. 4-5. Доступно за <https://shevchenko.org/wp-content/uploads/2020/03/Bulletin_48_64_2019.pdf>.
- Грушевський, М., 1992. *З історії релігійної думки на Україні*. Київ : Освіта.
- Даниленко, А., 2020. Куліш як перекладач Шекспіра. В: *Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Переклади та переспіви*. Київ : Критика, Т. 1: Шекспірові твори: Отелло, Троїл та Крессада. Комедія помилок, с. 327-350.
- Девдюк, І. та Проців, Г., 2008. Поема Дж. Байрона «Паломництво Чайльд Гарольда» у перекладі Пантелеймона Куліша. *Волинь філологічна: текст і контекст* [online], 6(2), с. 461–471. Доступно за <<https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/165>>.
- Державин, В., 2005. Поезія Миколи Зерова і український класицизм. В: *Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці*. Івано-Франківськ : Плай, с. 153-196.
- Дзюба, І., 2006. *З криниці літ. Т. 2: Шевченко і світ; Естетика і культурологія; Знайомство з десятою Музою; «Бо не просто мова, звуки...»; Тернисті дороги порозуміння*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Дюришин, Д., 1979. *Теорія сравнительного изучения литературы*. Москва : Прогресс.
- Зеров, М., 1990. *Твори в двох томах. Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці*. Київ : Дніпро.
- Зорівчак, Р., 1998. Українсько-англійські літературні взаємини. *Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті*. Київ : Наукова думка, Т. 3, с. 88-154.

- Кам'янець, А. та Некряч, Т., 2010. *Інтертекстуальна іронія і переклад*. Київ : Видавець Карпенко В. М. Доступно за <<http://surl.li/dfeqp>>.
- Кирилюк, Є. П. (ред.), 1962. *Листи до Т. Г. Шевченка. 1840-1861*. Київ : Видавництво АН УРСР.
- Коломієць, Л., 2010. Шекспірові драми в перекладах П. Куліша крізь призму романтичної перекладацької школи. *Шекспірівський дискурс. Збірник наукових праць*, 1, с. 103-120.
- Костомаров, Н., 1883. Кулиш и его последняя литературная деятельность. *Киевская старина*, 2, с. 221-234.
- Кочур, Г., 2008. *Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю*. Київ : Смолоскип, Т. 1.
- Кулиш, П., 1857. Черная рада. Хроника 1663 года. *Русская беседа*, 6, с. 50-108.
- Куліш, П., 1984. *Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані*. В: Ю. Луцький (ред.). Нью-Йорк; Торонто : Українська вільна академія наук у США.
- Куліш, П., 1989. *Твори. У 2-х т. Т. 2: Чорна рада: Хроніка 1663 року. Оповідання. Драматичні твори. Статті та рецензії*. Київ : Дніпро.
- Куліш, П., 1994. *Твори. В 2 т. Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади*. Київ : Наукова думка.
- Лепкий, Б., 1923. Передмова. В: *П. Куліш. Твори* (Т. 2: Поезії). Берлін, с. 11.
- Лімборський, І., 2009. *Літературознавча компаративістика і художній переклад за доби глобалізації: сучасний стан, дискусії, проблеми*. [онлайн] Доступно за <<https://limborsky-66.ucoz.ru/publ/1-1-0-7>>.
- Лучук, О., 2004. Європейський центр культурництва Пантелеймона Куліша. В: *Діалогічна природа літератури*. Львів : Видавництво Українського католицького університету, с. 13-18.
- Лучук, О., 2011. Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект XIX ст. *Ренесансні студії*, 16-17, с. 262-284 Доступно за <http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2011_16-17_19>.
- Наливайко, Д., 2006. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. *Теорія літератури й компаративістика*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», с. 9-35.
- Нахлік, Є., 2007. *Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель. В 2-х т. Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша*. Київ : Український письменник.
- Новикова, М., 1997. Национальный менталитет, межкультурные контакты и перевод. *Міжнародна конференція «Переклад на межі XXI століття: історія, теорія, методологія»*. Київ, с. 46-47.
- Павленко, О., 2018. Художній переклад як носій культурної пам'яті. *Питання літературознавства*, 97, с. 175-190. Доступно за http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2018_97_14.
- Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом: 1876-95 рр. (Т. 7. 1892-1893)*, 1911. Чернівці.
- Письма П.А. Кулиша к М.В. Юзефовичу, 1899. *Киевская старина*, 64, с. 185-324.
- Рудницький, М., 1936. *Від Мирного до Хвильового*. Львів : Вид. спілка «Діло».
- Свербілова, Т., 2020. Студії транскультурації та культурної гібридності як предмет літературної компаративістики. В: Г. Сиваченко (ред.). *Методології сучасної літературної компаративістики. Збірка наукових праць відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Київ, с. 429-450. Доступно за: <https://www.academia.edu/45226812/Metodologii_literaturnoi_comparativistikii>.
- Сепир, Э., 1993. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва.
- Тетеріна, О., 1999. Пантелеймон Куліш: менталітет і автопереклад. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. Серія «Філологія», 3, с. 196-201.

- Тетеріна, О., 2004. *Художній переклад як наукова проблема в українській літературно-критичній думці XIX — початку XX ст.: (компаративний дискурс)*. Кандидат філологічних наук. Дисертація. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Тетеріна, О., 2009. Ідея неперекладності: від Г. Квітки-Основ'яненка до О. Потебні. *Літературознавчі студії*, 24, с. 408-412.
- Тетеріна, О., 2014. Шекспір у Кулішевій концепції поступу національного письменства (літературно-критичний контекст). *Ренесансні студії*, 22, с. 48–70.
- Тетеріна, О., 2015. Проблема автоперекладу в українській літературно-критичній думці XIX ст. (до питання першовитоків). *Слово і час*, 8, с. 49-56.
- Франко, І., 1984. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, Т. 41, с. 194-471.
- Шамрай, А., 1987. *Українська література*. Мюнхен : Monachii.
- Шаповалова, М., 1976. *Шекспір в українській літературі*. Львів. *Шекспірові твори. З мови британської мовою українською поперекладавав П. А. Куліш, 1882.* Львів, Т. 1: Отелло. Троїл та Крессіда. Комедія помилок.
- Шмігер, Т., 2019. Джерела перекладознавчої концепції Пантелеймона Куліша. *Слово і Час*, 9, с. 3–10.
- Щурат, В., 1906. Рецензія на переклад поеми Дж. Байрона «Чайльд Гарольдова мандрівка» у виконанні П. Куліша. *Свім*, 7, с. 110-111. Львів.
- Danylenko, A., 2016. *From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kuliš (1819—97) and the Formation of Literary Ukrainian*. Boston : Academic Studies Press.
- Espagne, M., 1999. *Les Transferts culturels franco-allemands*. Paris : PUF. Available at: <<https://excerpts.numilog.com/books/9782130500902.pdf>>.
- Horst, F., 2009. The Art of Translation. In: *Theory of Translation and Comparative Literature. Anthology of Critical Materials*. Edited by I. Limborsky. Черкаси : Східнослов'янський ун-т економіки і менеджменту, с. 28-39.
- Lefevere, A., 1998. The Gates of Analogy: The Kalevala in English. In: *Lefevere, A., Bassnett, S. Constructing Cultures: Essays on the History of Translations. Multilingual Matters*. Bristol.
- Tötösy de Zepetnek, S., 1998. *Comparative Literature. Theory, Method, Applikation. Studies in Comparative Literature*. Amsterdam : Rodopi. Available at: <<https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=clcweblibrary>>
- Tötösy de Zepetnek, S., 1999. From Comparative Literature Today Toward Comparative Cultural Studies. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 1(3). Available at: <<https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=clcweb>>.

References

- Barvinskyi, O., 2004. *Spomyny z moho zhyttia: chastyny persha ta druha [Memories from my life: parts one and two]*. New York; Kyiv : Smoloskyp. (in Ukrainian).
- Basnet, S., 2012. Rozdumy nad literaturnoiu komparatyvistykoiu 21 stolittia [Reflections on literary comparativism of the 21st century]. In: L. Hrytsyk (ed.), *Zakhid — Skhid: osnovni tendentsii rozvytku suchasnoho porivnialnoho literaturoznavstva [West — East: the main trends in the development of modern comparative literary studies]*. Donetsk, Landon-21, pp. 13-20. (in Ukrainian).
- Bernshtein, M., 1988. Panteleimon Kulish. In: *Istoriia ukrainskoi literaturnoi krytyky [The history of Ukrainian literary criticism]*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 123-137. (in Ukrainian).
- Byron, G., 1905. *Chaild Haroldova mandrivka [Childe Harold's Pilgrimage]*. P. Kulish (Trans.). Lviv. (in Ukrainian).

- Danylenko, A., 2016. *From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kuliš (1819-97) and the Formation of Literary Ukrainian*. Boston : Academic Studies Press.
- Danylenko, A., 2020. Kulish yak perekladach Shekspira [Kulish as a translator of Shakespeare]. In: *Panteleimon Kulish. Povne zibrannia tvoriv. Pereklady ta perespivy [Complete collection of works. Translations and re-singsings]* (Vol. 1). Kyiv : Krytyka, pp. 327-350. (in Ukrainian).
- Derzhavyn, V., 2005. Poeziia Mykoly Zerova i ukrainskyi klasycyzm [The poetry of Mykola Zerov and Ukrainian classicism]. In: *Literatura i literaturoznavstvo. Vybrani teoretychni ta literaturno-krytychni pratsi [Literature and literary studies. Selected theoretical and literary-critical works]*. Ivano-Frankivsk : Plai, pp. 153-196. (in Ukrainian).
- Devdiuk, I. and Protsiv, H., 2008. Poema Dzh. Bairona "Palomnytstvo Chaild Harolda" u perekladi Panteleimona Kulisha [J. Byron's poem "Childe Harold's Pilgrimage" translated by Panteleimon Kulish]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst [Volyn philological: text and context]*, 6(2), pp. 461-471. Available at: <<https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/165>>. (in Ukrainian).
- Diuryshyn, D., 1979. *Teoriia sravnitelnoho izucheniiia literatury [Theory of comparative study of literature]*. Moskva : Prohress. (in Russian).
- Dziuba, I., 2006. *Z krynytsi lit [From the well of years]*. Vol. 2: Shevchenko i svit; Estetyka i kulturolohiia; Znaiomstvo z desiatoi u Muzoiu; «Bo ne prosto mova, zvuky...»; Ternysti dorohy porozuminnia. Kyiv : Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". (in Ukrainian).
- Espagne, M., 1999. *Les Transferts culturels franco-allemands*. Paris : PUF. Available at: <<https://excerpts.numilog.com/books/9782130500902.pdf>>. (in French).
- Franko, I., 1984. *Narys istorii ukrainsko-ruskoj literatury do 1890 r. Zibrannia tvoriv [An outline of the history of Ukrainian-Russian literature until 1890. Collection of works]*. Kyiv : Naukova dumka, Vol. 41, pp. 194-471. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, M., 2002. *Literaturoznavchi kontseptsii v Ukraini druhoi polovyny 19 — pochatku 20 storich [Literary concepts in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]*. Lviv, Misioner. (in Ukrainian).
- Holi-Ohlu, T. and Prokopets, A., 2018. Pohliady Panteleimona Kulisha na sutnist i mekhanizm perekladatskoj diialnosti [Panteleimon Kulish's views on the essence and mechanism of translation activity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu [Scientific bulletin of Kherson State University]*, 3, pp. 103–106. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_3_20>. (in Ukrainian).
- Hordynskyi, Ya., 1928. Kulishevi pereklady dram Shekspira [Kulish's translation of Shakespeare's dramas]. In: *Zapysky naukovohto tovarystva imeni Shevchenka [Notes of the Shevchenko Scientific Society]*. Lviv : Drukarnia naukovohto tovarystva imeni Shevchenka, Vol. 14), pp. 55-164. (in Ukrainian).
- Horst, F., 2009. The Art of Translation. *Theory of Translation and Comparative Literature. Anthologe of Critical Materials* (I. Limborsky, Ed.). Cherkasy, pp. 28—39. (in English).
- Hrabovych, H., 2019. Nablyzhaiuchys do Kulisha [Approaching Kulish]. *Biuletyn*, 48(64), pp. 4-5. Available at: https://shevchenko.org/wp-content/uploads/2020/03/Bulletin_48_64_2019.pdf. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M., 1992. *Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini [From the history of religious thought in Ukraine]*. Kyiv : Osvita. (in Ukrainian).
- Kamianets, A. and Nekriach, T., 2010. *Intertekstualna ironiia i pereklad [Intertextual irony and translation]*. Kyiv : Vydavets Karpenko V.M. Available at: <<http://surl.li/dfepq>>. (in Ukrainian).
- Kochur, H., 2008. *Literatura ta pereklad: Doslidzhennia. Retsenzii. Literaturni portrety. Interviu. [Literature and translation. Research. Reviews. Literary portraits. Interview]*. Kyiv : Smoloskyp. Vol. 1. (in Ukrainian).
- Kolomiets, L., 2010. Shekspirovi dramy v perekladakh P. Kulisha kriz pryzmu romantychnoi

- perekladatskoi shkoly [Shakespeare's dramas translated by Kulish through the prism of the romantic translation school]. *Shekspirivskiyi dyskurs [Shakespearean discourse]*, 1, pp. 103-120. (in Ukrainian).
- Kostomarov, N., 1883. P. Kulish i eho posledniaia literaturnaia deiatelnost [Kulish and his latest literary activity]. *Kyevskaia staryna*, 2, pp. 221-234. (in Russian).
- Kulish, P., 1857. Chernaia rada. Khronyka 1663 hoda [Black council. Chronicle of 1663]. *Russkaia beseda*, 6, pp. 50–108. (in Russian).
- Kulish, P., 1984. *Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoiu movoiu pysani [Selected letters of Kulish are written in Ukrainian]*. In: Yu. Lutskiy (Ed.). New York; Toronto : Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA. (in Ukrainian).
- Kulish, P., 1989. *Tvory [Writings]*. In 2 vol. T. 2: Chorna rada: Khronika 1663 roku. Opovidannia. Dramatychni tvory. Statti ta retsenzii. Kyiv : Dnipro. (in Ukrainian).
- Kulish, P., 1994. *Tvory [Writings]*. In 2 vol. T. 1: Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Kyryliuk, Ye. P. (ed.), 1962. *Lysty do T. H. Shevchenka, 1840-1861 [Letters to T. Shevchenko]*, 1962. Kyiv. (in Ukrainian).
- Lefevere, A., 1998. The Gates of Analogy: The Kalevala in English. In: *Lefevere, A., Bassnett, S., Constructing Cultures: Essays on the History of Translations. Multilingual Matters*. Bristol.
- Lepkyi, B., 1923. Peredmova. In: *P. Kulish. Tvory [Writings]* (Vol. 2(1)). Berlin, p. 11. (in Ukrainian).
- Limborskyi, I., 2009. *Literaturoznavcha komparatyvistyka i khudozhnii pereklad za doby hlobalizatsii: suchasnyi stan, dyskusii, problemy [Literary comparative studies and artistic translation in the era of globalization: current state, discussions, problems]*. Available at: <<https://limborsky-66.ucoz.ru/publ/1-1-0-7>>. (in Ukrainian).
- Luchuk, O., 2004. Yevropeiskiyi tsentr kulturnytstva Panteleimona Kulisha [Panteleimon Kulish European cultural center]. *Dialohichna pryroda literatury*. Lviv, Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, pp. 13-18. (in Ukrainian).
- Luchuk, O., 2011. Panteleimon Kulish i Shekspir: perekladatskyi proekt 19ho stolittya [Panteleimon Kulish and Shakespeare: translation project of the 19th century]. *Renesansny studii*, 16–17. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2011_16-17_19> (in Ukrainian).
- Nakhlik, Ye., 2007. *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel. V 2-kh t. T. 2: Svitohliad i tvorchist Panteleimona Kulisha [Panteleimon Kulish: Personality, writer, thinker. In 2 vols. Vol. 2: Worldview and creativity of Panteleimon Kulish]*. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk (in Ukrainian).
- Nalyvaiko, D., 2006. Literatura v systemi mystetstv yak haluz komparatyvistyky [Literature in the system of arts as a field of comparative studies]. *Teoriia literatury y komparatyvistyka*. Kyiv : Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, pp. 9-35 (in Ukrainian).
- Novykova, M., 1997. Natsionalnyi mentalitet, mezhkulturnye kontakty i perevod [National mentality, intercultural contacts and translation]. *Mizhnarodna konferentsiia “Pereklad na mezhi 21 stolittia: istoriia, teoriia, metodolohiia” [International conference: translation at the edge of the 21st century: history, theory, methodology]*. Kyiv, pp. 46-47. (in Russian).
- Pavlenko, O., 2018. Khudozhnii pereklad yak nosii kulturnoi pamiaty [Artistic translation as a carrier of cultural memory]. *Pytannia literaturoznavstva*, 97, pp. 175-190. Available at <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2018_97_14> (in Ukrainian).
- Perepyska Mykhaila Drahomanova z Mykhailom Pavlykom, 1876-95 [Correspondence between Mykhailo Drahomanov and Mykhailo Pavliuk, 1876-95]* (Vol. 7), 1911. Chernivtsi. (in Ukrainian).
- Pisma P. A. Kulisha k M. V. Yuzefovichu [Letters from P. Kulish to M. Yuzefovich]*, 1899. *Kievskaia starina*, 64, pp. 185-324. (in Russian).

- Rudnytskyi, M., 1936. *Vid Myrnoho do Khvylovoho [From Myrnyi to Khvylyovyi]*. Lviv : Vyd. spilka "Dilo". (in Ukrainian).
- Sepyr, E., 1993. *Izbrannyye trudy po yazykoznaniiu i kulturologii [Selected works on linguistics and cultural studies]*. Moskva. (in Russian).
- Shamrai, A., 1987. *Ukrainska literatura [Ukrainian literature]*. Munich : Monachii. (in Ukrainian).
- Shapovalova, M., 1976. *Shakespeare v ukrainskii literaturi [Shakespeare in Ukrainian literature]*. Lviv. (in Ukrainian).
- Shchurat, V., 1906. Retsenziia na pereklad poemy G. Byron "Chaild Haroldova mandrivka" u vykonanni P. Kulisha [A review of the translation of J. Byron's poem "Childe Harold's Pilgrimage" performed by Kulish]. *Svit*, 7, pp. 110-111. Lviv. (in Ukrainian).
- Shekspirovi tvory. Z movy brytanskoï movoïu ukrainskoïu poperekladuvav P. Kulish [Shakespeare's works. Translated from British into Ukrainian by Kulish]*, 1882. Lviv. T. 1: Otello. Troil ta Kressyda. Komediia pomylok [T. 1: Othello. Troilus and Cressida. A comedy of errors] (in Ukrainian).
- Shmiher, T., 2019. Dzherela perekloznavchoi kontseptsii Panteleimona Kulisha [Sources of the translation studies concept of Panteleimon Kulish]. *Slovo i Chas*, 9, pp. 3-10. (in Ukrainian).
- Sverbilova, T., 2020. Mizhdystsyplinarnyi aspekt aktualnykh kontseptiv suchasnoi postkolonialnoi teorii v dyskursi comparative culture [Interdisciplinary aspect of current concepts of modern postcolonial theory in the discourse of comparative culture]. In: H. Syvachenko (ed.), *Metodolohii suchasnoi literaturnoi komparatyvistyky [Methodology of modern literary comparative studies]*. Kyiv, pp. 408-428. Available at: <https://www.academia.edu/45226812/Metodolohii_literaturnoi_comparativistiki>. (in Ukrainian).
- Teterina, O., 1999. Panteleimon Kulish: mentalitet i avtopereklad [Panteleimon Kulish: mentality and automatic translation]. *Visnyk Kyivskoho instytutu "Slovianskyi universytet"*, 3, pp. 196-201. (in Ukrainian).
- Teterina, O., 2004. *Khudozhnii pereklad yak naukova problema v ukrainskii literaturno-krytychnii dumtsi 19 — pochatku 20 st.: komparatyvnyi dyskurs. Diss. dokt. filol. nauk. [Artistic translation as a scientific problem in Ukrainian literary and critical thought of the 19th and early 20th centuries: comparative discourse. Dr. philol. sci. diss.]* Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv. (in Ukrainian).
- Teterina, O., 2009. Ideia neperekladnosti: vid H. Kvitky-Osnovianenka do O. Potbni [The idea of untranslatability: from Osnovyanenko to Potebnia]. *Literaturoznavchi studii*, 24, pp. 408-412. (in Ukrainian).
- Teterina, O., 2014. Shekspir u Kulishevii kontseptsii postupu natsionalnoho pysmenstva (literaturno-krytychnyi kontekst) [Shakespeare in the Kulish concept of the progress of national literature (literary and critical context)]. *Renesansni studii*, 22, pp. 48-70. Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi universytet (in Ukrainian).
- Teterina, O., 2015. Problema avtoperekladu v ukrainskii literaturno-krytychnii dumtsi XIX st. (do pytannia pershovytokiv) [The problem of automatic translation in Ukrainian literary and critical thought of the 19th century (to the question of origins)]. *Slovo i chas*, 8, pp. 49-56. (in Ukrainian).
- Tötösy de Zepetnek, S., 1998. *Comparative Literature. Theory, Method, Applikation. Studies in Comparative Literature*. Amsterdam: Ropodi. Available at: <<https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=clcweblibrary>>.
- Tötösy de Zepetnek, S., 1999. From Comparative Literature Today Toward Comparative Cultural Studies. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 1(3). Available at: <<https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=clcweb>>.

- Vaishtain, U., 2012. "Retseptsii" ta "Diia" ["Reception" and "Action"]. In: *Zakhid – Skhid: osnovni tendentsii rozvytku suchasnoho porivnialnoho literaturoznavstva [West – East: the main trends in the development of modern comparative literary studies]*. Donetsk : Landon-21, pp. 21-37. (in Ukrainian).
- Vozniak, M., 1930. Gervinusiv "Shakespeare" v ochakh Kulisha [Gervinus' "Shakespeare" in Kulish's eyes]. *Zbirnyk zakhodoznavstva*, Vol. 2. Kyiv, pp. 169-176. (in Ukrainian).
- Zerov, M., 1990. *Tvory v dvokh tomakh. T. 2: Istoryko-literaturni ta literaturoznavchi pratsi [Writings in two volumes. Vol. 2: Historical, literary and literary works]*. Kyiv : Dnipro. (in Ukrainian).
- Zorivchak, R., 1998. Ukrainsko-anhliiski literaturni vzaiemyny [Ukrainian-English literary relations]. *Ukrainska literatura v zahalnoslovianskomu i svitovomu konteksti [Ukrainian literature in the all-Slavic and world context]* (Vol. 3). Kyiv : Naukova dumka, pp. 88-154. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2.10.2023.

Olga Teterina

TRANSLATOLOGICAL CONCEPT OF P. KULISH: REPRESENTATION THROUGH INTERDISCIPLINARY APPROACH

The article analyses approach of P. Kulish to the problem of literary translation through the perspective of interdisciplinary approach. Purpose of the work and tasks associated with it consist in study of the author's translational concept in the delineated projection with an emphasis on its shaping into certain entirety in the process of creative evolution of the artist, taking into account peculiarities of evolution of the national literature and culture as a whole. The study uses achievements of comparative historical analysis, methodology of both cultural-historical and aesthetic-receptive schools.

P. Kulish's views on translatology clearly demonstrate involvement of two main aspects into his study of this matter as cross-language, inter-literary and cross-cultural phenomenon: understanding of its functionality in development of national literature (renewal of its content and form), and elucidation of problematics of the art of translation (related to comparison of an original literary work and its reproduction in another language), with an emphasis on subordination of merely translation issues to general literary/cultural ones. Conclusion about P. Kulish's concept as a multidimensional model that fundamentally expanded – due to involvement of interdisciplinary approach – the field of national translation studies of the 19th century, and marked a new stage in its progress, is articulated.

The article substantiates thesis statement which declares that views of P. Kulish on literary translation as a factor in development of the national literature/culture are fundamental part of his translational concept, and that beyond their comprehension and consideration – only through the prism of an author's views on merely translation issues (method, principles, strategy, etc.) that undergone changes – it's impossible to get a full understanding of his translational model (in particular, to understand its specifics both in national and global context), and to find out its milestone role in evolution of Ukrainian literature and culture as a whole. It is emphasized that translational concept of P. Kulish, which is – together with the large-scale translation activity of the artist and his innovative original creative work – an integral phenomenon of the national culture of the specified period, played an important landmark role. It greatly outlined the prospects of Ukrainian writing in the global spiritual and cultural space, with a clear emphasis on the question of its national peculiarity, contributing to fully fledged development of the national culture in the world universe. This is the concept's mission as an "engine" of Ukrainian literature and culture as a whole on the way from romanticism to modernism.

Kulish's translational model is conceptualized in the context of views of researchers of

the later periods on the problem of literary translation, which retain even now their significance for humanitaristics in general (U. Weisstein, D. Āurišin, A. Lefevere, M. Novikova, A. Popovič, E. Sapir, F. Horst and others). Concordance of the logic of thinking of the Ukrainian author and modern scholars is emphasized, while it gives reasons to consider the concept of P. Kulish (who also creatively assimilated and rethought doctrines of his predecessors) in view of the question of sources of conceptual ideas, thoughts and approaches to the study of this problem.

This is particularly true for P. Kulish's assertion about significance of translation of world classic literature as an extremely important factor in development of national literature and culture as a whole (that concept was emphasized later by both national and foreign comparativists, amongst others, by F. Horst); as regards reflections on the role of the denoted artistic phenomenon in the process of inclusion of the young literature into the world context (they echo, in particular, with opinion of A. Lefevere, who interpreted translation as an entrance/"gates" for national writing into the intercultural space). At the same time, thoughts of P. Kulish, especially taking into account involvement of cultural aspect by the Ukrainian author, are fully consistent with the attitude of comparativists to bidirectionality of intercultural communication with an emphasis on "decisive role" of the recipient literature and on its national specificity (that was substantiated by S. Bassnett, L. Hrytsyk, D. Āurišin, I. Even-Zohar, M. Ilnytskyi, A. Lefevere, R. Gromyak, I. Limborsky, M. Novikova, A. Popovič, G. Syvachenko and other scholars). This logic of thinking, signalling about the branch's rise to the cultural level, in particular in the study of literary translation, is characteristic for supporters of cultural transfer theory, who also highlight "reverse influence" (M. Espagne).

Thus, understanding of the multidimensional translational model of P. Kulish gives every reason to see in the interdisciplinary approach to this artistic phenomenon, on which it is based, origination on the national ground of perhaps the most productive nowadays methodological paradigm of comprehensive study of literary translation – at the intersection of translation studies, comparative studies and cultural studies, which is actualized by contemporary scientists (let's add: with simultaneous access to other areas of humanitaristics, first of all, philosophy, psychology, psycholinguistics, etc.).

Key words: *comparative studies, translation studies, literary translation, national literature, world literature, reception, cross-cultural context.*